هەندێ یاری فۆلکلۆری

کە لە کوردستاندا باوبوون

عبدالله بابه علی

کوردستان هەر لە کۆنەوە جێگاو مەڵبەندی یاریو وەرزش بووە ، چ لە کاتی راوکردنو چ لە کاتی پاڵەوان بازیو ... هتد هەروەها لەبەر درێژی پشووی زستان ، هەندێ یاریی فۆلکلۆری تا ئێستاش هەر باون کە والێرەدا هەندێکیان باس دەکەین . ئەم یاری‌یانە لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا هەنو هەبوونو دەکریو کراونو هۆیەکەش دەگە ڕێتەوە بۆ ئەوەی کە خوێندنی (مەلایەتی) لە زۆربەی دێیەکانی کوردستاندا هەبووەو (فەقێ) دەوری هەبووە چونکە فەقێکان بە دوای خوێندندا گەڕاونو لە گەڵ خۆیاندا ئەم یاری یانەیان گەیاندوە بەو ناوچانەی کە چوون ...

١ – یاری (قاشوانێ) شەقان : ئەم یاری‌یە لە زستانو سەرەتای بەهاردا دەکرێ بە زۆریش پاش باران . خەڵکی دێ ئەوانەی کە دەیانەوێ یاری بکەن هەر یەکەیان دارشەقی خۆیان بە دەستەوە دەگرنو لە گۆڕەپانێکی نزیک دێ کۆ دەبنەوەو لە نێوان خۆیاندا دەبن بە دوو بەشەوە ، مەرجیش نیە هەر دوو بەشەکە وەك یەکبن .

دوو کەس وەك دەم سپی تەڕو وشك هەڵ دەدەنو کام لا بردیەوە ئەولایە (گۆ) دەکەوێتە لای . بە ئەمسەرو ئەو سەری گۆڕەپانەکە دەوترێ سەر (هۆڵ) . لە هەر سەر هۆڵێك زەلامێکی لێهاتو باشو یاری‌کەر دادەنێن بۆ پارێزگاری سەر هۆڵ . یەك دوو کەسی‌تریش کە لەش سوكو زۆر بەزبێت لای راستو چەپ بۆ ئەوەی پارێزگاری لە هۆڵ سەر هۆڵ بکەن پێیان دەڵێن بن هۆڵ .

یەکێك لە بن هۆڵەکە یەکەم جار لە گۆیەکە دەدات ... بەم شێوەیە یاری دەست پێ دەکاتو ئەم یاری‌یەش مەترسی زۆرە . جاری واهەیە سەری تێدا دەشکێو پێ لە چێ دەچێو دەشکێ ، چونکە گۆیەکە لە دار دروست دەکرێ . بۆیە یاری کەرەکان دەبێ زۆر بە ژیرانە یاری بکەن تا گۆیان پێ نەکەوێت یا دارشەقیان بەر نەکەوێتو ئازاریان بدریو ئازار بدات ....

لە کاتی یاری کردنداکاملا هۆڵیان کرد ئەولایە بردویەتیەوەو خۆی بەسەرکەوتو دادەنێ ، هەڵدەستن چێ گۆڕکێ دەکەنو دوو بارە یاری گەرم دەبێت ئەختیارو پەك کەوتەو جارواش هەیە ئافرەتو منداڵانیش لە دەورو بەریان رادەوەستنو تەماشای یاری کەران دەکەنو کیژۆلانیش جار

جار وەك تەماشاكەر لە لايەكەوە رادەوەستن . كە ياری تەواو دەبێت ، هەركەسە روو لە ماڵی خۆی دەكاو شـەويش لە گوێ ئاگردانەكان دەگێردرێتەوە .

2 – **ياری توپی دەست** : ئـەم ياریيـەش هەر لە پشـووی زستان سەرەتای بەهاردا دەكرێو تـوپێك لە لبـاد دروست دەكـرێو بە بـەنی موو بـە (شـوژن) جـوانو پتـەو دەدوورێو پڕ دەست دەبێت . پاش بارانان خەڵكی دێ روو لە گۆرەپانێكی قەراخ دێ دەكەنو دەبن بە دوو بەشەوە ، هەر بەشەيان مـەرج نيە وەك يـەكبن . كاملا بردیەوە لە تەرو وشكەكە ئەو لايە توپيـان لە دەستدا دەبێت هەڵدەستن بە دارێكی تيژ بازنەيەك هـەڵدەقەنن بـازنەكـەش دەبێت ئەوەندە گەورەبێت كە توپ هەڵدەدەن بگاتە ئەوسەرو نەگات ، ئەويش بۆ ئەوەيە كە ئەوانەی كەوتوونەتە ناو بازنەكە بتوانن توپ لەوانەی دەرەوە بگرنەوە .. دەست دەكرێ بەياری كردن . ئەوانەی توپيـان پێيە لە دەرەوەی بـازنەكـە دەبنو ئەوانەی تر لە ناو بازنەكە دەبن . ئەوانەی دەرەوەی بازنەكە توپ بۆ يەك هەڵ دەدەنو ئەوانەی ناوەوە هەوڵ دەدەن توپەكە بگرنەوەو بيخەنە دەست خۆيان ... خـۆ ئەگـەر هاتو چـەند جارێك ئەوانەی ناو بازنەكە نەيان گـرتەوە يـەكێ لە وانەی دەرەوە بە هێزو توانای خۆی توپێ ئاراستەی يەكێ لە وانەی ناو بازنەكە ئەكاتو كور ئەو كـەسەيـە كە نـەهێڵێ تـوپی پێ بكـەوێتو خۆی لە بـەر لابەرێ ، چـونكە ئـەوەی توپی بـەر دەكەوێت سەرەڕای ئەوەی كە ئازاری دەبێت ، هەموو ياری كەرانو تەماشاكەران گاڵتەی پێ دەكەنو پێی پێ دەكەنن . بۆيە دەبێت ياری كەرەكانی ئەم چـەشنە يـاریيە زۆر ژيـرو ئاگاداربن ... ئەگەر هاتو يەكێ لە ياری كەرەكانی ناو بازنەكە لە ئاسمان توپەكەی گرتـەوە ، ئەوا تـوپ دەكەوێتـە دەستی ئەوانەی ناو بازنەكەو ئەوانەی دەرەوە دێنە جێيان بەم شێوەيە ياری درێژە دەخايەنێو خـەڵكی دێيەكـەش بۆ سـەيران لە دەورو بەريان كۆدەبنەوەو تەماشای ياری دەكەن .

3 – **ياری يەك بازد** : ـ ئەم ياریيەش هەر لەكاتی زستانو سەرەتای بەهاردا دەكرێو چەند كەسێك روو دەكەنە شوێنێ نەختێ نەرمو بێ بەرد . جێگايەك دياری ئەكەنو ياڵنگە كلاشێك دادەنێنو ئەوانەی باز دەدەن ماوەی 50 مەترێك دەكشێنەوەو بەراكردن دێنو يەك باز هەڵدەدەن . چەند جارێك بەم شێوەيە كێ لە هەموويان پتر رۆيشت ئەوا ئەو كەسە بـردويەتيـەوەو دەبێت بە پيكەنێنو لە ناو خۆياندا و دەگەرێنەوە بۆ ناو دێ .

4 – **ياری سێ بازد** : ـ ئەم ياریيە وەك ياری يەك بازد وايە ، تەنيا لە باتی ئەوەی يەك بازد هەڵ بدرێ ئەم جارە سێ بازد هەڵ دەدەنو كێ زۆر بـروات ئەو كـەسە سـەر دەكەوێت .

لەوانە گورزی پـاریزگـاری شاری بـەرکەوت ، پێیدەوترێ (خوچا) وتێدەکەوێت و دەبێ بچێتە جێگەی پاریزگاری پێشوو .

5 – یاری گورزو بنمێخە : ـ کاتێ کە بەهار لە کوردستاندا دێو دەشت و چیا بەرگی رەنگاو رەنگ دەپۆشێ ، کچان و ژنان لە لادێ کاندا جۆرە یاری یەك دەکەن پێی دەڵین یاری (گورزو بنمێخە) گیژۆلان و ژنان ئەم یاری یەیان زۆر خوش دەوێ و زۆر ئـارەزوی دەکەن کـاتێ کە هـەتاو گـەرم دەبێ روو دەکەنـە جێگایەك کە دلگیربێ و گـوڵ و گژ ، گیـای زۆر بێت ... سنگێك دادەکوتن و پەتێکـ ، لی گری دەدەن ، هەر لە سەر سنگە کە یا دەسکێ گولی کێوی جوان یا تورمەیـەك دادەنین پێی دەڵین سەر شار .

ئەوانەی کە یاری دەکەن هەر یەکە گورزیك ئەهۆننەوە بە تۆلەکە یـا گولە زەردە یـا بە هـەر گیایـەك کە نـەختێ بالای بەرزبێت . ئافرەتێکی گورج و گۆل سەرەکەی تری پەتەکە بە دەستیەوە دەگرێ و گوایە پاریزگاری سەر شـار دەکات ، بـە دەوری شارەکەیدا دەسورێتەوە ، بە دەسێکی گورز با ئەداو بە دەستەکەی تری سەرە پەتەکـەی گرتـووە نایـەلێ کەس بێت دەسکە گولی سەر شار بەرێت . ئەوانی تریش دێن دەسکە گول بەرن ، پاریزگاری سەر شار بە گورزەکەوە دێت گورزێکی لێ دەدا . ئەوانیش بە دەوریدا رادەکەن و هەل دەبەزنەوە بە گورز لێی دەدەن ئینجا ئەگەر یەكێك

6 – یاری کێلو بەرد : ئەم یاری‌یە لە زستـان و سەرەتـای بەهاردا دەکرێ . یاری‌کـەرەکان دەبن بـە دوو کۆمـەل هەر لایەکیان نزیکەی 50 هەنگاو لە دووری یـەکەوە . بـەردیك لە پێشەوە دەچەقێنن و پێی دەڵێن (مەلا) . لە پشت مەلا بە دوو هەنگاو بەردێکی تر دەچە قێنن پێی دەڵێن (مەلاژن) . لە لای راست و چەپی مەلاژن دوو بەردی تر دەچـەقێنن پێی دەڵێن (قرگە) . قرگەکانیش نزیکەی دوو هەنگاوێك لە مەلاژن دوورن بەلام لە ریزی مەلاژنان ئەوانەی کە یاری دەکەن دیسان تەرو وشك لە بەینی خۆیاندا دەکەن و کام لا بردیەوە ئەو لایە لە پێشا بەرد لە لایەکەی تر دەگرێ .

هەر کەسە ماق (1) بەردی هەیە کە تێگرێ . ئەگەر بە یەك بەرد لە نیشانی دا ئەوا بەردێکی تر تێ دەگرێ بەلام دەبێت لە بن مەلای لای خۆیەوە لە مەلای لای تر بگرێ و دەبێت مـەلا بخات . ئەگەر مەلا خرا ئەو دەتـوانێ لە مەلاژن و قـرگەکـان بگرێ ... مەرج وایە لە پێشا مەلا بکەوێ . کـە مەلا کـەوت ئەوسا سـەربەستـە مەلاژن یـا قرگـەکان . جـا کێ دەستی

راست‌بێ‌و هێزی باش بێت‌و بەردەکانی کە ذەی هاوێ بیانخا ئەوا مانای وایە یاری کەرێکی باشەو دەست راستە .

7 – **راوە ژوژك** : دانیشتوانی کوردستان بە تێکرا ئارەزوو هەوەسی بەراو دێت جاچ راوە ئاسك یا کەروێشك یاسوێسك یاکەو ... هتد

زۆر جار ئەگەر یەکێکی غەریب بە میوانی لە دێیەکا بێت‌و بزانن نەختێ (کێلە پیاوە) دەست دەکری بە باسی راوو راوشکارو گاڵتەو قسەو پێکەنین‌و پێی دەڵێن بابچین راوە ژوژك بکەین ئەگەر هات‌و ئەو کەسەی ووتمان کێلە پیاوە دەڵێت بابچین بەو شەوە حەزی پێ دەکا ئەوانیش روو لە دەرەوەی دێ دەکەن جواڵێکی دەدەنە دەست‌و دەڵێن تو دەرکی جەواڵەکە بگرەوەو ئێمەش تەنەکە لێ دەدەین‌و پاش چەند ماوەیەك جەواڵەکە پر دەبێت لە ژوژك ، ئەو نەشارەزایەش بە دیار جەواڵەوە رەق دەبێتەوەو ئەوانی تر رواڵێ دەکەن بە نۆرە یەك یەك دەچنە دەرەوەو تەنەکە لێ دەدەن تا جەوال گرماندو دەبێت واش دەزانێ کە راستە ژوژك روی تێ دەکا ... ئەو جا یەکێ دەچی بەدواياو دەیهێنێتەوە دەبێت بە پێکەنین‌و گاڵتەو قسەی خۆش ...

8 – **کلاوێن ـ کاڵە مستێ** : پێشان لە بەر نەبوونی رادیۆو تەلەفزیۆن‌و گرام ... هتد خەڵکی دێ هاتەکان شەوانی درێژی زستانیان بە گۆرانی‌و لاوك‌و مەتەڵ‌و یاری .. بەسەر دەبرد .

کلاوێن خۆشترین یاری بوو لە ناویاندا زۆر کەس ناوو شۆرەتیان بە کلاوێن دەردەکرد ئەوانەی کلاوێنیان باش بزانیبوایە شەوان میوانداری لە دێیەکی تر دەکرد یا دەچون بۆ دێیەکی تر بۆ کلاوێن کردن ..... دانیشتوان دەبوون بە دوو بەشەوە هەڵدەستێ (9) کلاو دادەنێن ئەلقەیەك دێنن یا تەرو وشك دەکەن یان هەرلایەك لە پێشا بشارێتە وە لایەکەی تر (9) خاڵی دەبێت یان لە ناو سێ کلاوا دەشارنەوەو لایەکەی تر ئەگەر ئەلقەکەی دوزیەوە ئەلقە دەکەوێتە دەستی .

ئەو لایەی کە ئەلقەکە دەکەوێتە دەستی یەکێکی شارەزا لە ناویاندا ئەلقەکە لەبن (9) کلاوەکە دەشارێتەوە وای دەشارێتەوە کە هەستی پێ نەکەن لەبن کام کلاو دای ناوە جا یاخۆی دەشارێتەوە یا چاوی خۆی دەگرێ ... بۆ ئەوەی نەك بە چاو ئەلقەکە بدۆزنەوەو بزانن لە ناو چ کلاوێکە . لای دوهەم لە پێشا هەڵدەستن مەزنە لێ دەدەن هەر یەکە مەزنەی خۆی دەڵی وای لێ دێ هەر (9) کلاوەکە بەوە دادەندرێ کە ئەلقەکەی تێدایە سەیر ئەوەیە ئەلقەکە یەکە بەلام مەزنە (9) یە . دەبێت بە پێکەنین‌و قسەی خۆش‌و چەپڵەو گۆرانی .... دەست بۆ هەر کلاوێك ببرێ یەکێك دەڵێت نەکەی ئەلقەکەی تێدایە .....

لە پێشا گولێك لێ دەدرێ ئەگەر لە ناو گولەکە بو ئەوا ئەلقە دەکەوێتە دوستیان ئەگەر نا لە دوو گوڵ گولێکیان رۆیشت . ئەگەر ئەلقەکە لە کلاوە فت کراوەکان بێت ئەوا چەند کلاو مابێت ئەوەندە ژمارە وەر دەگرن‌و ئەو گولەی کە ماویانەو بۆ دوایی هەڵیان گرتوە دێتە سەری واتە ژمارەیەك زیاد دەکەن یاری درێژە دەکێشێ تا دەگەنە (100) هەرلایەك گەیشتە (100) مانای

بردیەوە .... هەڵدەستن (6) کڵاو دادەنێن پێی دەڵێن (سینیو زەرف) لەم شەش کڵاوە (3) یان گولەو (3) یان فتە ... کە (6) کڵاوەو کە دەشاردرێتەوە بۆلای بلێن دۆڕاو هەر گوڵێك لێ بدەن ئەگەر ئەڵقەکەی تیا نەبێت (25) ژمارە لە نمرەکانی دێتە خوارێ جا سنیو زەرف سامناکە هەر کەسی زۆر ئـازانەبێت نـاوێرێ دەست بۆ کڵاو بەرێ . خۆ ئەگەر هات لای دۆڕاو ئەڵقەکە لە گوڵەکەیابو لای تری (25 — 50) خاڵی لێ دێتە خوارێ ... هتد بەم پێیە یاری درێژە دەکێشی کاملا دوو جار بردیەوە ئەو لایە سەر دەکەوێ زۆر جار ئەم یاری‌یە لەسەراومێوژو مرشلادەکرێ وەك گرەو ...

ئێمەت دەوێ مێردت پێ بکەین کوڕەکەش شەرم دەیگرێو یا دەڵێت ... کە دەست نیشانی کرد ئەوسا بە هەمویان باوەشی لێ دەدەنو هەر شوێنێ بویان رێ بکەوێت بە قرنچكو بـە شەق لێدان تا دەیخەن . خۆ کوڕە هەرچەنی بە هێزو تواناش‌بێت چۆن دەتوانێ خۆی لە چنگ ئەو نێرە حەینانە خۆی رزگار بکات .... جار واش هەیە شەروالی لە پێ دەکەنەوە بە دڕکە زەردەو شەکەرۆك بەو شتانە لە لارانو لەشی دەدەن تا گیانی لە خلتانی خوێن نقوم دەکەن بێ ئەوەی گوێ لە هاوارو ناڵانەوەی کوڕە بگرنو دەیکەن بە پێکەنینو گاڵتە بە سەریاو لەو چولە بەجێی دێڵن ... زۆر جار کوڕی وابووە تووشی میرکچ بووە ئەمەندەی تێ هەڵداروە چەند مانگ لە ناو جیدا کـەوتووەو بێ ئـەوەی حسابێکی بۆ کرابێ یا بۆ کچەکان کرابێ ...

زۆر جار وارێك دەکەوێت پیاوێك 5 — 6 کچی عازەبی هەیە و لە گەڵیان دەڕوات بۆ دەشتو تووشی کوڕێك دەبێت هەر بۆ پێکـەنـین کیسـەکـەی لەبـەر پشتی دەردەکـاو جگـارەیـەك دەپێچێتـەوەو دای دەگیرسێنێو ڕوو لە کـوڕە دەکاو بـە بزە پێکەنین دەڵێ نایەیت میرکچێك لە گەڵ کچەکانم بکەیت ... هەر بە پێکەنین ئیشارەت بە کچەکانی دەداو وەك لە سەرەوە باسمان کرد وای لێ دەکەن .... ئەوسا لەو چۆڵە بە جێی دێڵن .

9 — میر کچ ـ میر کیژ ـ : لە هەندی ناوچەی کوردستان میر کچ زۆر باوە زۆر جـار لە بەهـار یالە هـاوین کچان پـۆل پۆل دەردەچن بۆ دەرەوەی دێو بۆ ناو گوڵو گوڵزارو بە نیازی گیاو گوڵو کەنگرو تۆڵەکەو رنكو ... هند دیارە کچانیش خۆ بە خۆیان دەست دەکەن بە چەپڵەو گورانیو بالۆرەو هەلیکسەو حیلانێو ... هتد .

ئەگەر هات کوڕیکیان بینی دەوری لێ دەدەنو قسەی لە گەڵ دەکەنو هەندێ گاڵتەو لە پاشان پێی دەڵێن کام یەکێ لە